

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
**Sivil Toplum Kuruluşları
Eğitim ve Araştırma Birimi**

Sivil toplum, sivil toplum kuruluşları ve Türkiye
Prof. Dr. Fuat Keyman

Sivil Toplum ve Demokrasi
Konferans Yazıları no 4, 2004

Yayına hazırlayan: Arzu Karamani

Fuat Keyman: Ben Fuat Keyman. Koç Üniversitesi'nde çalışıyorum. Bugünkü konuşma ders gibi olacak ama, aynı zamanda sivil toplum üzerine yaptığım bir çalışmayı da paylaşacağım. Biraz Avrupa deneyimine bakarak Türkiye'de sivil toplumun portresini çizeceğim, neler tartışılıyor, ne tür sorunlar var, ne tür açılımlar var, bunlarla ilgili görüşlerimi paylaşacağım.

Türkiye'de ve dünyada sivil toplum üzerine yapılan tartışmalara baktığımızda karşımıza çıkan temel soru şu; acaba sivil toplum dediğimiz şey, 1980'lerde başlayıp, birdenbire popülerleşen, insanların, akademisyenlerin, siyasetçilerin, entelektüellerin çok kullandığı, fakat aynı anda enflasyonist bir nitelik de gösteren, ne anlama geldiği pek belli olmayan, o yüzden hem akademik, hem kamusal söylemde bir ara meşhur olup, şimdi yavaş yavaş kaybolan bir kavram mıdır, bir klişe midir, yoksa 21. yüzyıla damgasını vuracak en önemli kavramlarından biri mi olacaktır?

Sivil toplum üzerine yazılmış kitaplara, makalelere baktığımız zaman, bu sorunun tartışıldığını görüyoruz. Sivil toplum benim görüşüme göre sorunları olan, hem akademik, hem kuramsal düzeyde tartışılması gereken bir kavram. Sivil toplum nedir, neyi içeriyor, işlevleri nedir, bunları yerine getirebiliyor mu? Ama şunu da söylememiz lazım: Eğer demokratik bir dünya istiyorsak; insanların siyasete katıldığı, kimliklerini, toplumla ilgili fikirlerini konuşup müzakere edebildikleri bir dünya istiyorsak, sivil toplum önemli bir kavram. Bu yüzden benim akademik ve siyasi görüşlerim, sivil toplumun 21. yüzyıla damgasını vuracak önemli kavramlardan biri olduğudur. Tabii bunu söylemek, sivil toplumun sorunlarını tartışmamak anlamına gelmiyor. Sivil toplumu hem örgütsel ve kuramsal yapısı içinde, hem de içerdiği söylemler bağlamında tartışmaya açmamız, "sivil toplumu ne şekilde düşünmemiz gerekir" sorusuna bir yanıt aramamız gerekiyor. Bu yanıtın, sadece akademisyenlerden oluşan bir topluluk içinde değil, bu olaya kafa yoranlar ve örgütlerde çalışan insanlar arasındaki diyalogla bulunabileceğini düşünüyorum.

Bugün sivil toplumun işlevlerini tartışırken, 1990'larda yaptığımız bir yanlışı yapmamamız gerekiyor. 1990'lı yıllarda sivil toplum üzerine yapılan çalışmalara baktığımız zaman, özellikle Kuzey Amerika ve Kanada'da, biraz da Türkiye'de bir ayrımın oluştuğunu görüyoruz. Bu ayrım da şu; sivil topluma teorik olarak yaklaşanlar, sivil toplum üzerine demokratikleşme bağlamında yazı yazarlar, yani

benim gibi akademisyenler, bir de örgütlerde çalışan aktivistler. Bu ikisi arasında, yani olaya akademik bakanlarla olayı yaşayanlar arasında bir bağ, bir diyalog kurulamadı. Akademisyenler konuşurken, sivil toplum örgütlerinde çalışanlara "siz bu olayı çok fazla bilmiyorsunuz, entelektüel olarak bu olaya ne kadar yatırım yaptınız" gibi bir yaklaşım içinde oldular; yani "sivil toplumu konuşan onlardır" gibi oldu. Bir de, aktivistler bağlamındaki kitaplara baktığımız zaman, sivil toplumun çok fazla kuramsallaştığını net olarak görüyoruz. "Akademisyenler sivil toplumun gerçek sorunlarını bilmiyorlar. Sivil toplumu konuşması gereken, sivil toplum içinde yer alan aktivistlerdir, sivil toplum temsilcileridir" diye bir ikilik oluştu. Bugün sivil toplum üzerine çalışacaksa, akademisyenler, entelektüeller, sivil toplum aktivistleri arasındaki organik bağı, diyalogu da kurmamız gerekiyor. Çünkü biraz sonra söyleyeceğim gibi sivil toplumun sorunlarını aşmak, sadece günlük, pratik, finansal, örgütsel sorunları aşmak anlamına gelmiyor, aynı zamanda bir sivil toplum vizyonu da yaratmamız gerekiyor.

Sivil topluma bugün genel olarak bakarken, önce tarihsel bakmamız gerekiyor; yani dünyada sivil toplumdaki ne anlaşıldı, bugün ne anlaşılıyor? Çünkü esasında tarihsel olarak çok geriye gitmekle birlikte asıl bugünün, yani 1980'ler sonrasında, 1990'ların kavramı. O yüzden dikey olarak, ana hatlarıyla bir sivil toplum tarihi anlatacağım size. Bir de konuşmamın ve şu anda yaptığım çalışmamın özünü oluşturan fikrin, "bugün sivil toplum nasıl anlaşılıyor, ne tür bir sivil toplumdaki konuşuyoruz" fikrini anlatacağım. Son kısmında da bu ikisini birleştireceğim.

Şöyle başlayayım; bunu bir kitaptan aldım, çok da hoşuma gitti; 1370'lerin sonunda İngiltere'de bir köylü isyanı çıkıyor. Bu isyanın liderlerinden bir tanesi olan John Ball, 1381 yılında bu isyanın sonunda şöyle bir cümle sarfediyor. Bu cümle, Londra'da Blackheat semtinde bulunan bir kilisenin duvarında asılı: "Dostluk, arkadaşlık yaşamdır. Dostluğun ve arkadaşlığın olmadığı yer ise ölümdür. Cehennemde dostluk, arkadaşlık yoktur, insanlar tek tek varolurlar." John Ball bunları söylerken, sivil toplumun ilk tanımını yaptığını düşünmüyor tabii. Fakat bu plaketten, 1381'e kadar sivil toplumun ne olduğuna dair ipuçları alabiliyoruz. Zaten dostluk, arkadaşlık, kolektiflik, insanların gönüllü olarak bir araya gelmesi ve bir şeyler yapması, sivil toplum. O anlamda sivil toplumdaki konuşurken, yaşamdan konuşuyoruz. Tek tek olmakla beraber olmak arasında, yaşamla ölüm arasındaki fark da var. O yüzden de

sivil toplum, insanların tek tek yapamadıkları şeyleri beraber yapması anlamına gelen bir şey; o anlamda bir birlikteliği, gönüllülüğü, dayanışmayı temsil ediyor.

Bu genel tanım, genel yapı hep böyle kalmıyor. 1370'lerden bugüne, sivil toplum farklı dönemlerde farklı şekillerde düşünülüyor. Bu dönemselliği ben üç şekilde görüyorum: Birincisi 17. yüzyılda başlayıp 18. yüzyıl ortalarında çok netleşen eğilim; sivil toplumun, modern toplumun, modern insanın ve modern ilişkilerin tanımlayıcı öğelerinden biri olarak kullanılması. Geleneksel, tarıma, köylülüğe dayalı toplumdaki modern yani endüstriye, pazara, şehre dayalı topluma geçişteki önemli referanslardan bir tanesi, bu sivil anlayışın ortaya çıkması. Modern toplumun tanımını yapmış olan iki farklı felsefeciyi ele alalım; biri, devletçiliğin güçlü olduğu Fransa'nın önemli düşünürlerinden Montesquieu olsun, diğeri de pazarın ağırlıklı olduğu İngiltere'de, modern toplumun oluşmasında önemli isimlerden biri olan daha liberal görüşlü John Locke olsun. Bu iki görüşü karşılaştırdığımızda, devletin gücü ve küçüklüğü gibi farklılıklar ortaya çıkıyor ama, benzeştikleri ve farklılaştıkları noktalara baktığımız zaman, ikisinin de modern toplumu üç temelde tanımladığını görüyoruz. Bunlardan bir tanesi, bir toplumun modern olabilmesi için, pazara dayalı bir ekonomisinin olması gerektiği. İnsanların mallarını getirip sattıkları, diğerlerinin de serbest olarak bunları aldıkları bir ortamın oluşması lazım. Bildiğiniz gibi tarım ekonomilerinde böyle bir şey yok. Siz ya kendiniz için üretiyorsunuz, ya da lord veya toprak ağası geliyor, yiyeceğiniz kadarını bırakıp büyük bir kısmını alıyor. Burada bir gönüllülük anlayışı yok. Zaten pazar ekonomisinin olması için, bir şehir hayatı olması lazım. İnsanların bunu yapması için, tarımdan, geleneksel ilişkilerden, tarımı belirleyici dinsel ilişkilerden bağımsız, kendi hayatları hakkında karar verebilecek bir yapıya sahip olması lazım; yani köylü, köle, asil ya da aristokrat, kan bağına ya da doğuma göre değil, birer birey olmaları gerekli. Bireyin bunu yapabilmesi için, devletten almış olduğu belli haklara sahip olması lazım. Tabii hem Montesquieu, hem de Locke, bu haklardan söz ederken, demokratik haklardan, seçme-seçilme hakkından bahsetmiyor, pazar önemli olduğu için mülkiyet hakkını kastediyor; kişi, o andaki devlet yapısından, malının mülkiyetiyle ilgili sahiplik hakkını kazanmış olmalı. Bir tanesi cumhuriyetçiliği, bir tanesi de liberalliği temsil etse de, modern toplumdan konuşurken bu üç nokta, her iki düşünürde birleşiyor; yani pazar ekonomisinin olması, bu ekonomiyi bireylerin yaşatması ve bunun sürdürülebilir olması için bireylerin mülkiyet hakkı. Bu anlamda sivil toplum, modern toplumun tanımlayıcı

ögesi oluyor, çünkü sivil toplum demek artık mülkiyet haklarına sahip birey olmak anlamına geliyor. Bu, 18. yüzyılda düşünülen sivil toplum.

Geçen sefer bir örnek vermiştim; 1980'lere kadar sivil toplum, sol kesim tarafından, marksist ideoloji içinde çok sevilen bir kavram değildi. Çünkü ilk ortaya çıkışıyla sivil toplum demek, burjuva toplumu demek. O dönemde sivil toplum içinde haklara sahip olanlar ne işçiler, ne tarımdan şehre gelenler, ne de kadınlar; sadece burjuva erkekler. O yüzden uzun yıllar sivil toplumdan konuşmak, burjuva toplumundan konuşmak anlamına gelirdi. Marksistler için önemli olan sivil toplum değil, kapitalist ilişkilerdi, emeğin sömürülmesiydi, sivil toplum fena bir kavramdı. Ama bugün sivil toplumu tartışıyorsak, tarihselliği içinde ilk önce haklar ve birey temelinde ortaya çıktığını bilmeliyiz. Bunun altını çizmek lazım, çünkü sonradan yine geleceğim.

Bu nedenle uzun yıllar sivil toplum kavramı çok fazla tartışılmadı. İnsanlar ya pazar ekonomisini ya da kapitalist üretim tarzını tartıştılar; ya bireyden ve kârdan, ya da işçiden ve sömürüden konuştular. Hatta bu ikisinin dışına çıkan Polanyi gibi ünlü düşünürlerde bile sivil toplum kavramı yok, pazar toplumu kavramı var. Modern toplumlar pazar toplumdur, çünkü kâr mekanizması, mülkiyet ilişkisi tüm toplumsal alana, kültürel ve siyasi ilişkilere, her yere yayılır. Polanyi pazar olayını sever ama her şeyi belirlemesini sevmediği için "pazar toplumu"nu kullanır; yani sivil toplum kullanmaz.

İkinci aşamayı 1970'lerin sonunda, 1980'lere geldiğimiz zaman görüyoruz. Sivil toplum 200 yıl kadar çok tartışılan bir şey değil. 1980'lerle başlayan bir sivil toplum tartışması var. Burada biraz farklılaşmaya başlıyor. 1980'lerde netleşmeye başlayan tartışmalarda temel referans modern toplum değil; sivil toplumu modern toplum düşüncesi içinden tartışmıyoruz. İkinci sivil toplum tartışma dalgasındaki temel referans, Latin Amerika ülkeleri ve 45'ten sonra Rus totaliter rejimi içinde yaşamış Doğu Avrupa ülkeleri gibi otoriter, tek parti yapısına, planlı ekonomiye sahip olmuş yapılardan demokratik yapılara geçiş sürecini yaşamış ülkeler; Polonya, Çekoslovakya, Macaristan gibi ülkeler. Fakat aynı zamanda Latin Amerika ülkeleri de çok önemli burada; çünkü Arjantin, Şili, Brezilya gibi ülkelerde 1960'lar, 70'ler tarihine baktığımız zaman askeri darbeler görüyoruz. 1980'lerde bu ülkelerde askeri darbelerden demokrasiye geçiş süreçleri yaşanıyor. O yüzden sivil toplumun ikinci

tartışılma dönemindeki temel nokta, -ki çalışmalarda buna sivil toplumun yeniden ortaya çıkması, canlanması ve tartışılması dönemi deniyor- sivil toplum-demokrasi ilişkisidir; yani ya askeri temelli otoriter yönetimlerden, ya da tek parti, komünist parti temelinde yürütülen yönetimlerden demokratik yönetimlere geçişte, sivil toplumun önemidir. Öyle olunca, sivil toplumun temel referans noktalarından birisi özgürlük oluyor. Sadece bireyin ve hakların oluşması değil, özgürlük alanında sivil toplumun katkısı nedir? Otoriter yönetimlerden demokratik yönetimlere geçişte, toplumu ve insanları özgürleştirici süreçlerin başlamasında sivil toplumun rolü nedir? İster Latin Amerika olsun, ister Doğu Avrupa, her iki yapının da temel sorunu devlet; birinde askeri otoriter, güçlü, toplumu tahakküm altına alan devlet, diğeri tek partili devlet. Onun için sivil toplumun burada yalnızca insanları özgürleştirmede değil, devletin demokratik bir yapıya dönüştürülmesindeki önemi söz konusu. Devletin dönüşümünde üç nokta var; biri devletin insanlara, topluma karşı sorumluluğu, ikincisi devletin şeffaflığı, yani insanları faaliyetleriyle ilgili bilgilendirilmesi. Üçüncüsü de devletin daha etkili yönetimi; bu etkili yönetim sivil topluma açık, karar alma süreçlerine insanları da katan bir yapıya sahip olması anlamına geliyor. Bu da sonradan Batı'da katılımcı demokrasi olacak.

Bu anlamda özgürlük kadar devletin dönüştürülmesi de ikinci sivil toplum tartışmasında önemli oluyor. Üçüncüsü de sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanmasında sivil toplumun önemi. Burada pazar ekonomisi ve ekonomik kalkınma arasında bir benzerlik görüyoruz. Bu anlamda sivil toplum hâlâ modern, kapitalist toplumlar içinde oluşan bir şey. Sivil toplumdan konuşmak, devrim yapmak, toplumu, tüm sistemi değiştirmek anlamına gelmiyor. O yüzden de toplumun temel yapısı, ilkeleri, temel yönetim mantalitesi yani kapitalist olması, pazar olması, endüstriyel olması değişmiyor. Fakat ikinci dalgada değişen şey, birey ve haklara verilen ağırlığı, giderek devletin dönüştürülmesine vermek oluyor. İkinci dalgada temel referans, bireysel haklardan demokrasiye geçiş; sivil toplumun demokratik bir toplum yaratılmasında, devlet-toplum-birey ilişkilerinin demokratik bir şekilde düzenlenmesinin sağlanmasındaki rolü.

Altını çizmemiz gereken nokta şu; bu tartışmanın temel referansları Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Kanada değil, Latin Amerika ülkeleriyle Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri. Aynı süreçte, Doğu Avrupa ve Latin Amerika'ya referansla sivil toplumu

tartışırken, sivil toplumun Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da tekrardan tartışıldığını görüyoruz. Bu daha çok 1990'larda olan bir şey. Biz Latin Amerika ve Doğu Avrupa'ya referansla demokratikleşmeyi tartışırken, sanki Batı Avrupa ve Kuzey Amerika içinde şöyle bir hava var zannederiz: "Bakın, bizim demokrasimiz var, biz rahatız. O yüzden de bu insanlar demokrasiyi tamamen bizden tercüme ederek sağlıyorlar." Halbuki Batı ülkelerinde çok ciddi bir demokrasi tartışması var, önemli çabalar var. Bu çabaları birincil olarak toplumsal hareketlerde görüyoruz; çevreci hareketler, kadın hareketleri, cinsiyet temelli hareketler, insan hakları hareketleri gibi. Kadın hakları temelinde feminizm çok önemli; gelişmiş demokratik Batı ülkelerindeki siyasi partilere çok ciddi anlamda etkilerinin olduğunu görüyoruz. Bu dönemlerde tüm partiler kadın politikaları izlemeye başlıyorlar, politikası olmayan partinin seçim kazanması zorlaşıyor. Bugün Türkiye'de tartıştığımız "pozitif ayrımcılık" denen şey, 1980'ler-1990'lar Batısının önemli tartışma noktalarından biri. Sadece kadınlar değil, ezilmiş, dışlanmış kesimler bağlamında da çok önemli tartışma konusu. Aynı şekilde partilerin bir çevre politikaları olması gerekiyor; barış hareketi ve insan hakları hareketi de çok önemli. Yani sivil toplum, sosyal hareketler bağlamında tartışılıyor; demokrasiyi toplumda yaygınlaştırmak, devletten topluma doğru dönüştürmek bağlamında tartışılıyor. Demokrasinin derinleştirilmesi, biraz jargonel olarak da "demokrasinin demokratikleştirilmesi"...

İkincisi, bu tartışma kimlik ve farklılık alanında yapılıyor. Artık sınıf kavramının, toplumsal girişimi ve değişimi açıklamada yetersiz kaldığını söyleyen düşünürler var; bu anlamda bir Marksizm eleştirisi yapıyorlar. Ama aynı zamanda liberalizmin birey kavramının bu toplumsal yapıyı anlamada yetersiz kaldığı düşünülüyor. Örneğin kadın sorunlarını, gey-lezbiyen sorunlarını insan hakları sorunlarını anlamada, ne sınıf ne de birey kavramının yeterli olmadığı söyleniyor. Kimlik dediğimiz kavram, giderek hem siyasi, hem kültürel yaşamın göbeğine oturmaya başlıyor. Kimlikten konuştuğumuz zaman şundan konuşuyoruz: "Ben sizden farklıyım. Kadın olarak sadece erkekle eşit olmak istemiyorum, aynı zamanda kadın olduğum için belli sorunlarım var. O yüzden benim kadın olarak da farklılığımın tanınması lazım." Veyahut "ben Hıristiyanların yanında yaşayan ve İslam dinine sahip birisi olarak sadece eşitlik değil, kendi dinimle ilgili farklılığın da tanınmasını istiyorum." İşte buna sadece kimlik değil, tanınma politikaları deniyor. Kimlik, farklılık politikaları da doğrudan siyasi alana giriyor. Ama bu giriş, partiler şeklinde olmuyor. Partileri

etkilemek, mesela eğer Amerika'daysanız Anayasa Mahkemesi kararlarını etkilemek şeklinde oluyor. Artık insanların aidiyetlerinin, cinsel ya da kültürel farklılıklarının tanınması için mücadele ettikleri bir alanın oluştuğunu görüyoruz.

Üçüncüsü, herkes bu olayı sosyal hareket olarak, çevreci olarak tartışmıyor; hem siyasi, hem akademik olarak baktığımızda, bu olayları hak temelinde tartışanlar olduğunu da görüyoruz. "Ben bunu Kanada'da tartışıyorum ama, ben aynı zamanda Kanada vatandaşıyım. Benim haklarımın vatandaş olarak tanınması gerekiyor." diyor. O yüzden de bu dönemde sosyal hareketler, kimlik politikalarının yanında bir de vatandaşlık tartışmasının ciddi olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Bugün esasında vatandaşlık ve kimlik beraber tartışılıyor, yani kimliğin bir vatandaşlık hakkı olarak tanınması konuşuluyor. O nedenle bu dönemde vatandaşlık üzerine mücadele ve tartışmaların ortaya çıktığını görüyoruz; bu noktada da çok kültürlü vatandaşlık, farklılaşmış vatandaşlık, demokratik vatandaşlık gibi yeni kavramlar çıkıyor.

Bu üç harekete, yani sosyal hareketlere, kimlik-farklılık ve vatandaşlık hareketlerine sivil toplum bağlamında baktığımız zaman şunu görüyoruz: Bu hareketlerin tartışıldığı alan, ekonomi alanı değil. O anlamda, 18. yüzyılın birinci dalgası, Doğu Avrupa ve Latin Amerika'ya referanslı bu ikinci dalgadan ayrışıyor. Fakat siyasi alanda da, yani partiler ve devlet düzeyinde de tartışılmıyor; ekonominin dışında, devlet ve siyasi parti politikalarına etki eden bir üçüncü alanda tartışılıyor. Adamların amacı, siyasi partileri çevre politikaları yapmaya zorlamak; kadınların amacı, kadın ayrımcılığına karşı bir hareketin başlamasını sağlamak. İşte biz bu üçüncü alana, her ne kadar Türkiye'de farklı görülse bile, "kamusal alan" diyoruz. O nedenle, 1990'lardan bugüne gelen sivil toplum tartışmalarında temel referanslardan bir tanesi de kamusal alan kavramı; yani sivil toplumla kamusal alan ilişkisi.

Bunu çok ciddi görmek lazım, çünkü bu süreçle birlikte sivil toplumu, ekonominin dışında siyasi partileri etkilemek için bir aktivitenin yapıldığı alan diye tanımladığımız zaman, modern toplum modelimiz de değişmeye başlıyor. Birinci ve ikinci dalgada sivil toplumla ilgili biraz kafa karışıklığı oluşmaya başlıyor, çünkü sivil toplum siyasette yer almayan bir şey. O yüzden "sivil toplum-ekonomi ilişkisi ne olacak, sivil toplum ekonomik hayatı düzenlemede bir rol oynuyor mu" gibi sorular havada kalıyor. Halbuki üçüncüye baktığımız zaman durum farklı. Bugün sivil toplumla ilgili yazıp

çizenleri çok etkileyen Alman felsefeci Jurgen Habermas ile başlayan üçlü bir toplum anlayışı söz konusu: Birincisi siyasi partiler, devlet ve bürokrasiden oluşan politik toplum; ikincisi, pazar ilişkilerinin olduğu ekonomik toplum; üçüncüsü, bu toplumların dışında yer alıp, siyasi partilere etki eden sivil toplum.

Karşımızdaki tabloya baktığımızda, her ne kadar soyut da olsa, "bu devlet" diyoruz; bakın askeriye, bakın siyasi partiler, bakın bürokrasi... Öbür tarafta pazarı görüyoruz; TÜSİAD, şu, bu. Ama sivil toplum dediğimizde, neresi bu sivil toplum, pek ortaya çıkmıyor. Aslında yerini biliyoruz bir şekilde; pazar ilişkilerinin, siyasi ilişkilerin dışında bir toplum, fakat tam olarak saptayamıyoruz. Neden? Çünkü o toplum hareketlendiği süre içinde varolabiliyor; insanların kimlik-farklılık-vatandaşlık temelinde, demokratikleşme temelinde mücadele verdikleri süre içinde oluşabiliyor. Bu olmadığı zaman, ortadan kalkıyor. O yüzden de zaten demokrasi ve sivil toplumu düşünmek, özellikle son 20 yılda çok önemli hale geliyor. Hatta siyasetbilimciyseniz, sivil topluma bağlı olarak siyasi rejimler farklılaşabiliyor. Örneğin, sivil toplumun hiç olmadığı yapılara totaliter yapılar diyoruz; sivil toplumun aktivitesinin arttığı toplumlar demokratik toplumlar oluyor. Türkiye gibi, sivil topluma hem yer verilip, hem hareket alanının kısıtlandığı yapıları ise, biraz otoriter, demokratikleşmeye çalışan bir toplum olarak tanımlıyoruz. Yani bu alan, sabit bir varlığa sahip değil. Muhakkak bir hareket olması lazım. O yüzden yaşamsal bir alan. Bunun gelişmesi demek, demokratikleşmenin gelişmesi demek, toplumun iyi yönetiminin gelişmesi demek.

Bu tarihsel yapı, Türkiye bağlamında da önemli bence. Buradan şunu anlıyoruz; sivil toplumu günlük aktivite ve yaşam alanı olarak tartışmak demek, bireysel ve hak ve özgürlüklerden konuşmak demek. İkinci dalgadan da şunu çıkartıyoruz; sivil toplumu konuşmak, demokrasiyle ilişkisini konuşmak demek. Üçüncüsü de, insanların birlikte aktif olarak hareket ettikleri, aktif sorumlu vatandaş oldukları, sadece hak değil sorumluluk bağlamında da hareket ettikleri bir kamusal alan.

Türkiye'de sivil toplumla ilgili kafa karışıklıklarından bir tanesi şu; Batı Avrupa ya da Kuzey Amerika'yla karşılaştırıldığında, bu üçünün Türkiye'de eş zamanlı varlığını görüyoruz; yani birincisi, ta 18. yüzyıla dönüş yapacak şekilde bireysel hak ve özgürlüklerin kazanılması mücadelesinden konuşmak anlamına geliyor. Aynı zamanda Türkiye'nin demokratikleşmesi için çalışan STK'lara referansla, bir sivil toplum-demokrasi tartışması var. Bir de Kürt sorunu, türban vs. gibi kültürel kimlik

bağlamında kamusal alan tartışması var. İşte bu üçünün birlikte varolması, kafaları karıştırıyor; yani sivil toplum bireysel midir, kamusal mıdır, gibi. Batı Avrupa'yla karşılaştığımız zaman da şunu söyleyebiliriz; orada insanların birey ve haklar bağlamında belirli güvenceleri olduğu için, varolan birincil hakların kazanılması değil genişletilmesiyle ilgili, demokrasinin derinleştirilmesiyle ilgili bir sivil toplum alanı var. Türkiye'deyse daha hâlâ işkence, insan hakları gibi birincil haklara yönelik bir sivil toplum alanı var.

Katılımcı: Ben bir şey sormak istiyorum. Ülke olarak neden böyleyiz, bu kadar tartışma olmasındaki temel nedenler neler?

Fuat Keyman: Bunun iki tane yanıtı var; bir kere Türkiye'nin siyasi tarihi bir paradoksu içeriyor; Türkiye modernliği sağlamış, modern devletin kurumlarını kurmakta başarılı olmuş bir ülke. Fakat devlet kurma, 1923'te Cumhuriyet'i kurmak anlamında bir başarı. Fakat bu modernliği özgürlükçü, demokratik, çokkültürlü hale dönüştürmekte başarısız olmuş. Böyle bir modernleşme sorunu var. Konuşmamın sonunda oraya gelecektim; 20. yüzyıl sonunda sivil toplum önemlidir derken, Türkiye'deki modernleşme sürecinin daha demokratik, daha çoğulcu, bireysel hak ve özgürlükleri anayasal güvence altına alan bir hale dönüştürülmesinde çok etkili olduğunu düşünüyorum. İkinci ikilem de şurada oluşuyor; Türkiye, 1945'te Latin Amerika ve Doğu Avrupa ülkelerinden farklı olarak demokrasiye, çok partili parlamenter sisteme geçişte de başarılı olmuş bir ülke. Bu biraz tartışma konusu ama, Demokrat Parti, ilginç bir şekilde CHP'nin içindeki bir değişimle ortaya çıkıyor. 1945'teki bu geçiş bir darbeye ya da çok ciddi sınıf kavgaları sonunda olmuyor; buna siyasetbiliminde reform hareketi deniyor. Bu geçiş o anlamda başarılı, fakat demokrasiyi yerleşikleştirmekte başarısız. Yani Türkiye, modernleşmeye geçişte başarılı ama bu modernliği liberal, demokratik hale dönüştürmekte başarısız bir ülke. O yüzden, 1980'den bugüne gelen dönüşüme baktığımızda bu sancıyı görüyoruz; modernliğin daha demokratikleşmesi, demokrasinin daha toplumsallaşması sancısını. Kürt hareketi bir anlamda terör, fakat bir anlamda bu şekilde okunabilir; İslam'ın yükselmesi bir anlamda şeriat, ama bir anlamda bu şekilde okunabilir.

Bazılarının benimsediği "Türkiye çok kötü, otoriter bir ülkedir" gibi indirgemeci bir yaklaşımla, ya da Kemalistlerinki gibi "Türkiye başından itibaren bir çağdaşlaşma ülkesidir, bir sorun yoktur" yaklaşımla değil, ama siyasi tarihe analitik bir yaklaşımla

bakarsanız, bu ikilemi görürsünüz. İşte bu yüzden sivil toplum, bu ikilemi tartışırken önemli. Önemli, çünkü sivil toplum, Batı'nın daha önce kazandığı bireysel hak ve özgürlüklerle ilgili, devletin şeffaflaşmasını tartışıyoruz. Ama aynı zamanda etnik sorunlardan cinsel sorunlara, vatandaşlık sorunlarına kadar kamusal alan tartışmasını yapıyoruz. Sorunuzun cevabı, Türkiye tarihindeki bu ikilem.

(Ara)

Bu sorunun cevabı, aslında benim konuşmamın sonuç kısmıydı, o yüzden şimdi gelişme kısmına gelelim: Bu tarihsel süreçten sonra, belli ortak noktalarla birlikte sivil toplumun bugünkü haritasını çıkaralım. Bugün Türkiye'de üç tane sivil toplum anlayışının, dilinin aynı anda var olduğunu görüyoruz. Bunlardan bir tanesi, örgütsel yaşam olarak sivil toplum; devlet ve ekonomi alanının dışında yer alan, çevresini dönüştürmeyi amaçlayan, belli bir inancı olan gönüllü örgütlerden oluşmuş sivil toplum, ya da STK'lar olarak sivil toplum. Türkiye'de 80'lerden bugüne bu alanın hızla geliştiğini görüyoruz. Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinde iki önemli kavram var: Genişleme ve derinleşme. Biz de Ahmet İçduygu ile bu çalışmayı yaparken, bu iki kavramı adapte ettik; örgütsel yaşam olarak baktığımız zaman, özellikle 1990'lardan bugüne sivil toplum alanının ciddi olarak genişlediğini, fakat aynı oranda derinleşmediğini görüyoruz. Bugün sivil toplum örgütlerine, meslek odalarına, vakıflara, bir de hemşeri örgütlerine vs. bakıldığında, Türkiye'de 150 bin tane STK olduğu görülüyor; bu çok hızlı gelişen bir yapı. Bunlardan 80 bin tanesini STK'lar, 60 binini hemşerilerin kurduğu örgütler, 5 bin kadarını meslek odaları, 3 bin kadarını da vakıflar vs. oluşturuyor. Nicel-nitel ayrımını yaparsak, nicel olarak hızla artan bir STK yapısı var. Aynı yapıyı derinleşmede görmüyoruz. Yani nicel olarak sayının yüksek olması, sivil toplumun Türkiye'de etkili olduğu anlamına gelmiyor. Derinleşmemek, dört sorun ortaya çıkarıyor: Bir tanesi, belki de en önemlisi örgüt sorunu; kuruluyorlar, fakat yaşamlarını idame ettirmelerinde bir örgüt sorunu var. Gönüllülük esasına dayalı bu ilişki, kendisini sürdürmüyor. İkincisi, mali sorunlar. Bir örgütün devam edebilmesi için mali yapıya ihtiyacı olması lazım; mesela proje yazmak konusunda mali sorunlar yaşanıyor. Üçüncüsü, kendi çevresiyle ilişki kurmada etkili olma sorunu, dördüncüsü ise, farklı bağlamlarda ortaya çıkan bir kapasite sorunu. Sivil toplum Türkiye'de örgütsel olarak önemli. Belli kesimi dışında solcuların, sağcılarının,

liberallerin, burjuvaların, herkesin önem verdiği bir alan. Fakat derinleşme, dönüştürme ve etki bağlamında ciddi bir kapasite sorunu yaşıyor.

Bu alanda bir de AKUT gibi örgütlerde ortaya çıkan şöyle bir sorun var; sadece kendi yaptığı işe dönük, mikro düzeyde çalışan, fakat bu çalışmasını daha makro düzeye taşıyıp, Türkiye'nin demokratikleşmesine, dönüştürülmesine yönelik çalışmayan STK'lar var. Bunlar "issue specific" yani sadece kendi yaptığı işe yönelik çalışan, ikinci ve üçüncü alanlarla kendisini çok fazla eklemlenemeyen örgütler. Bir proje alırlar, o proje temelinde çalışırlar, ondan sonra hemen başka bir projeye yönelirler. İşte STK'larda kapasite sorunu yanı sıra, bir de kendine dönük olmak, sivil toplumun diğer tanımlarına dönük faaliyette bulunmamak gibi bir sorun da var.

Katılımcı: Kendine dönük olmak, profesyonel STK'ları yarattı gibi bir fikri de oluşturdu. Türkiye'de birçok vakıf var, gerçekten de sizin tanımladığınız gibi içe dönük çalışıyorlar. Bir alan saptamışlar, o alan dışında bir şey yapmıyorlar. Öte yandan kimlik konusunda çalışan STK'ların da gönüllü mü olmaları lazım, profesyonel mi olmalılar, aslında ciddi bir sorgulama söz konusu; çünkü katılım sağlanamıyor. O katılımcılar olsa, belki para problemi çözülebilir. Onun da getirdiği başka şeyler var.

Fuat Keyman: Evet, şimdi sivil toplumu sadece örgütsel yaşam olarak düşündüğünüzde, şöyle iki sonuç çıkıyor; bunlardan biri, çok profesyonel çalıştığı zaman kendisini diğer alanlarla eklemleniyor. Bu bence Türkiye'deki sivil toplumun derinleşmesindeki en önemli engellerden biri. İkincisi de, böyle yapmadığı zaman, Filistinli bir aktivistin söylediği gibi "iyi vatandaş olmak, iyi vatandaş yaratmak önemlidir, çünkü onlar iyi sivil toplum yaratır. Fakat iyi vatandaş yaratmak iyi yönetim yaratmak anlamına gelmez" durumu. İyi vatandaş, iyi yönetimi yaratmaz. Ama sivil toplum örgütlerinin iyi çalışmasıyla devletin iyi olması, birebir değil. Sivil toplum kadar siyasi partilerin de önemi vardır, demokrasiyi sadece sivil toplum temelinde düşünemezsiniz. O yüzden devletin dönüştürülmesi, sivil toplumun derinleştirilmesi bağlamında da çok önemli. STK'ları sadece kendi işlerine odaklanan, sadece gönüllü kuruluşlar olarak görürseniz, öneminin yanında sorunları da taşır. O yüzden burada bu üçü beraber işleyebilecek, daha bütünsel bir model.

Örgütsel yaşam, bu tür sorunları da içeriyor. Sivil toplumu demokratik bir üretim olarak da görüyoruz. TESEV, TÜSEV, SODEV gibi "think-thank" düşünce kuruluşları var. Bazı STK'lar da doğrudan doğruya demokratikleşmeyle ilgili; yani o ülkedeki devlet yapısının daha demokratik, daha şeffaf, daha sorumlu bir yapıya dönüşmesi için mücadele etmekle ilgili. Sivil toplumun bu tarafı, yani toplumu değiştirmek daha normatif bir yapı. Burada yerel yönetimler de çok önemli. Türkiye'de yerel yönetim reformunun yapılmasında sivil toplumun çok ciddi katılımı olması gerekiyor. Fakat burada şöyle mantıksal bir sorun çıkıyor; sivil toplumu sadece varolan siyasi sistemi demokratikleşmeye dönük düşünürsek de, o zaman normatif düzeyde kalıyoruz. Sadece bunu tartışınca da, sivil toplumun örgütsel yaşamını unutmaya başlıyoruz; kendi içindeki ya da diğer örgütlerle arasında çıkan sorunları gözardı edebiliyoruz. Sadece örgütsel olarak bakarsak da, kendi çevresiyle ilişki kurmasında, oradaki yerel yönetimi dönüştürmeyle ilgili sorunlar çıkıyor. O nedenle sivil toplumu hem örgütsel yaşam olarak, hem demokratik yönetim tarzı olarak beraber düşünmemiz gerekiyor. Tabii bu sorunlar, sivil toplumu nitel olarak, derinlik bağlamında düşünmekle ilgili.

Eğer bu, sivil toplumun, proje üretme ve finansal yapılar anlamında ekonomik alanı ise, ya da normatif alanı ise, kamusal olarak sivil toplum da siyasi alanı; yani siyasi bir aktör olarak çevresini dönüştürme kapasitesine sahip olması. Sivil toplumun aktif olarak varolduğu alan. Bunlar neler olabilir? Türkiye'de ikili bir yapı görüyoruz; türban sorunuyla ilgili yapılan hareketler de sivil toplumun kamusal alanı oluyor, Arnavutköy'e üçüncü köprü yapmayalım diyen hareketler de. Yani sivil toplumun demokratik müzakere alanı yaratması, siyasi partileri alttan etkilemek, onları belli alanlarda politikalar üretmeye zorlamak önemli. Bu da sivil toplumu derinleştirir. Mesela bu anlamda 1 Mart tezkeresi için verilen mücadele çok önemliydi. Amerikalı bir liberale kamusal alan neresi diye sorduğunuz zaman kafası nettir; onun için Anayasa Mahkemesi'nin önü, kamusal alandır, çünkü bütün gösteriler burada olur, sizin etki etmeniz gereken alan orasıdır. Çünkü orada alınacak bir karar, bütün eyaletleri etkileyecektir.

Sivil toplum örgütleri, yaptıkları işler kadar, Türkiye'de kamusal alanı genişletmek, siyaseti ve devleti etkileme mücadelesini de kendi misyonları içine alırlarsa, bunun demokratik toplum yaratmada çok etkisi olur. Çünkü son kertede, "dostluk, arkadaşlık yaşamdır, insanlar cehennemde yalnızdırlar" cümlesine tekrar gelirsek, toplumu

buradan düşünürsek, şöyle bir şey ortaya çıkıyor; esasında sivil toplum dediğimiz alan, aktif yurttaşlardan oluşan bir alan. Fuat Keyman'ın evde oturması ya da bir yerde çalışması, onun birey olduğunu gösteriyor ama Sarıyer'de bir konu için çalışması, çevresi, toplumu, giderek ülkesiyle ilgili sorumluluk taşıyan biri olduğunu belli ediyor. Ben buna aktif vatandaşlık diyorum. Aktif vatandaşlık, Kemalistlerin söylediği gibi erdemli vatandaşlık değil; çok ahlaki de olmaması lazım, çünkü bunun dışlayıcı etkileri var. Bu kavram, sadece vatandaş olarak elde ettiğimiz haklar değil, bu haklarla birlikte gelen sorumlulukları içerir. Ama benim kendi kendime evde oturup böyle bir sorumluluğu edinmem mümkün değil; ancak insanlarla birlikte bir şeyler yapabilirim. Sivil toplum, aktif ve sorumlu vatandaşlığın yaşama geçtiği alandır. O yüzden STK denilen şey, profesyonel olarak proje alıp belli bir şey yapmak değil, dayanışma içinde bir vatandaşlığı yaratmaktır. Zaten son kertede bunun benim kafamdaki mantık silsilesi şudur; birincisi örgütsel yaşam olarak sivil toplum, ikincisi kamusal alan olarak sivil toplum, üçüncüsü de demokratik yönetim olarak sivil toplumdur. Çünkü örgütsel yaşam olarak sivil toplum, kendisine kamusal alan olarak sivil toplum niteliğini verdiği süre içinde, o toplumdaki yapıyı demokratikleştirmeye yönelik gücünü daha da arttıracaktır. Bu nedenle sivil toplumu bu üç alanda birlikte düşünmek gerekir.

Son noktaya gelirse, önce şunu söyleyeyim; ben sonuçta bir akademisyenim. Yaptığım bu konuşma, sivil toplum faaliyetleri içinde belli ilişkilerim olsa bile, ağırlıklı olarak kendi çalışmama dayalı bir şey; ben kitapları, makaleleri okuyorum, gelişmeleri takip ediyorum, bir araştırma yapıyorum, o araştırmanın sonuçlarını değerlendiriyorum. O yüzden sivil toplum dediği zaman, birincil referansın örgütsel yaşam olarak sivil toplum olduğunu biliyorum. STK'ların olmadığı, kapasite sorunlarının çözülmediği bir ülkede sivil toplumun gelişmesinden bahsedilmez. O nedenle STK'ları tartışmadan sivil toplumu sadece normatif düzeyde tartışmanın bir eksiği var. Ama diğer taraftan, sivil toplumu sadece STK temelinde görürsek, yani üçüncü sektör mantığı içinde proje ve kapasite olarak bakarsak, o zaman STK'nın kamusal alan bağlamında sivil toplumu kendisine misyon edinmesinde çok ciddi sorun ortaya çıkıyor. O yüzden de akademik söylemle aktivist söylemi eklemleyebilirsek, bütünsel modeli gerçekleştirebiliriz. Bir projeden öbürüne koşmak, STK'nın sivil toplum bağlamındaki rolünü, yani kamusal alanın genişletilmesi konusunu unutturabiliyor.

Bütünsel yaklaşımın iki ön koşulu var; bunlardan biri, sivil toplum-STK ayrımının ortadan kaldırılması; ikincisi, kuramsal, normatif sivil toplum tartışmalarıyla aktivist, örgütsel sivil toplum tartışmaları arasında bir diyalogun kurulması gerekliliği. Böylesi iletişimsel bir müzakere alanının, Türkiye'deki sivil toplumun derinleşme bağlamında gelişmesi için önemli olacağını düşünüyorum. Benim söyleyeceklerim bu kadar, eleştirileriniz ve sorularınız varsa, buyurun.

Katılımcı: Sizin sosyal devlet diye bir tanımlamanız vardı; bu anlamda da devletin üstlendiği eğitim, sağlık gibi birtakım görevler vardı. Ama elindeki kaynakların azalması gibi nedenlerle "zaten dışarıdan gelen fonlar var, STK'lar da bu alanlarda bir şeyler yapmak istiyorlar, o zaman buyursunlar yapsınlar", gibi bir durum çıktı ortaya. Eğitim, sağlık alanında çalışan, yurtdışından gelen fonları kullanarak bir şekilde devletin işini yapmaya çalışan STK'lar var ve aslında bu ciddi bir problem. Yani yönetim kendi işini STK'lara bırakmış oluyor.

Fuat Keyman: Bu tür olayların yaşanması bu tür bir modele gereksinim duyuruyor. "Sivil toplum bir klişe, aslında ömrünü tamamladı" mantalitesi içinde düşünenlerin şöyle bir argümanları da var ve bu argümanda hata payı pek yok gibi; küreselleşme süreci, toplum yönetiminin daha karmaşık hale gelmesi, refah devletinin refah fonksiyonlarını artık götürememesi sonucunda iki şey ortaya çıkıyor: Bir tanesi, sorunları sivil toplum örgütleriyle beraber çözmeye çalışacak bir devlet, yani katılımcı demokrasi, ikincisi de, devletin bu sorunları çözebilecek yapıda örgütler yaratması. İkisi arasındaki tercihi, bence o ülkedeki sivil toplumun total olarak nasıl hareket ettiği belirleyecektir. Eğer siz, sivil toplumun derinleştiği, sivil toplumun sadece örgütsel yaşam olarak değil, demokratik yönetim olarak hareket ettiği bir yapıdan bahsediyorsanız, o zaman bu yapı, devleti katılımcı demokrasiye doğru itecektir. Belki de bu yapının oluşması, o toplumdaki hakim, güçlü ekonomik sınıflara şunu da gösterecektir: sadece ekonomik aktör olarak hareket etmek, sadece kendi çıkarı için hareket etmek, ille de uzun dönemli olacağı anlamına gelmez. Buna karşılık eğer sen, ekonomik aktör olarak çıkarlarını daha uzun dönemli düşünürsen, şunu görebilirsin; uzun dönemli çıkarların için demokratik toplum iyidir. O yüzden de sivil toplum örgütlerinin güçlenmesi, o aktörlere kendi içsel yapılarından, kendi çıkar temelli yapılarından çıkıp, topluma daha farklı bakmalarını da ortaya çıkartacaktır. Bir taraftan bir dilin toplumda yaygınlaşmaya başlaması, bir taraftan da bu dil sayesinde

ekonomik örgütlerin bile kendi çıkarlarını daha uzun dönemli çözümlerde bulmaları söz konusu olacaktır. Bu dilin yaygınlaşmasının sağlanmasında sivil toplum örgütlerinin önemli rolü var. İşte bu noktada devlet daha kooperatif bir yapıya doğru da gidebilir, yahut da sivil toplum örgütleri bunu zorlayabilirler. İşte Türkiye bugün böyle bir dönemeçte, bir kavşak noktasında. Benim görüşüme göre Avrupa Birliği ilişkilerinin derinleşmesi, sivil toplumun derinleşmesine olumlu katkıda bulunacak. Ama öbür taraftan bu halde de kalabilir; o anlamda ilk soruya gelirsek, 21. yüzyılın önemli kavramlarından biri olmak yerine, varolan yapı içinde kendi işlevini sürdüren bir niteliğe de dönebilir. İşte bu nedenle, eğer önemli olduğunu düşünüyorsak, sivil toplumu kendi içinde tartışmamız gerekir. Zaten böyle bir tartışma devleti dönüştürebilecek niteliktedir; o dönüşme olmadığı sürece, siyasi partilerin toplumu yönetme eylemine bakışı değişmediği sürece, biz ne kadar sivil toplumu derinleştirmeye çalışırsak çalışalım, muhakkak sorun olacaktır. O anlamda ben belli liberal ve demokratlardan farklılaşırım; yani, siyasi partilerin güçlü ve etkili olmadığı, devleti demokratik temelde ve belli bir vizyon temelinde yönetmediği yerlerde, sivil toplum kendisini istediği kadar zorlasın, dönüşüm olmaz. Filistinli aktivistin dediği gibi, iyi vatandaş iyi yönetim yaratmaz, ama iyi yönetiminin iyi vatandaş yaratma şansı daha fazladır.

Katılımcı: Bana sivil toplum kuruluşları nedir diye sorduğunuz zaman, maddi ve manevi çıkar amaçlı örgütler diye kısaca kestirip atabilirim. Böyle diyebilir miyiz?

Fuat Keyman: Sivil toplumun maddi çıkar amacı olamaz. Belki duymuşsunuzdur, Amerika'da siyasal kültür çalışmaları içinde yer alan sosyal sermaye denilen şey var; yani sivil toplumu sosyal sermayeyle birlikte düşünmek. Bu da şu: Demokrasi kuramının en önemli adamlarından biri olan Fransız Tocqueville var. Amerika'da demokrasi kuramının ana kitaplarından biri. Tocqueville Amerika'ya gittiği zaman Avrupa'yla çok farklı bir yapı görüyor; herkes pazar günü kiliseye gidiyor, her mahallede örgütlenmeler var vs. Bunun üzerine diyor ki, Amerika'da demokrasinin gelişmesinin temel nedeni, hiç bu eşitlik ideolojileri falan değil, bilakis bu sivil örgütlenmelerdir. Sivil toplumu üçüncü sektör olarak düşünürseniz, Tocqueville isminin çok önemli bir yeri var. Orada şu ortaya çıkıyor: Bir ülkede demokrasinin, ekonomik kalkınmanın olması için, o ülkedeki insanların mikro ölçekli aktif katılımlarının olması gerekir. Bu katılım hem insanlar arası bir dayanışma yaratıyor, bazı sorunları mikro düzeyde çözmesini sağlıyor, hem de insan ilişkilerinde güven

yaratıyor. Bu güven ilişkisi ve dayanışmayla, demokrasinin mesela eğitim gibi alt koşullarını yaratıyorlar. Buna sosyal sermaye deniliyor. O yüzden de maddi-manevi lafı olmaz. Ama şöyle söyleyebiliriz: Sivil toplumda, insanların sosyal sermaye bağlamında bir çıkarları vardır, ama bu güven temelinde bir çıkardır. İşte Tocqueville'e göre belli bir konudaki bu güven, ufak ufak birleştiği zaman, yönetim ister çokpartili, ister koalisyon olsun, o toplumdaki demokrasinin sürekli olduğunu gösteriyor. Ufak ölçekli başlayan şeyleri hiçbir zaman gözardı etmemek lazım; bu tür örgütler, toplumda bireyi güven temelinde yaratıyor. Ben ona demokratik literatürde haklar ve sorumluluklar diyorum; "güven=hak+sorumluluk".

Nurhan Yentürk: Ben bir şey söylemek istiyorum; şimdi bu nicel-nitel farkından, sayısal gelişmeden farklı olarak, sivil toplum derinleşecek mi, etkinleşecek mi sorusunda kritik bir yere geliyoruz; bu etkinlik ve derinleşme, devleti ne yapması gerektiği konusunda uyaracak bir politik baskı, bir unsur mu olmalı, ya da bazı şeyleri elinden alıp yapmalı mı? Senin çizdiğin üçlü alanda, sivil toplumun bazen devletten, hatta bazen piyasadan alan kaparak daha fazla bir şey yapıyor olması; aynen senin dediğin gibi, yerelden başlayarak katılımı ve birarada bir şey yapıyor olması. Ama sadece yapıyor olması değil, bana öyle geliyor ki, devletin ya da piyasanın yaptığı ya da yapamadığı şeylere talip ola ola gitmesi. Şimdi, o anlamda, özellikle 90'lardan sonraki hareketlere de bakınca, yani bir çevre hareketinin, bir kadın hareketinin ortaya çıkması, aslında "devletin ya da piyasanın iyi yapamadığı şeyleri biz bireyler, insanlar olarak daha iyi yapabiliriz" tavrıyla oluşmuş bir şey. "Piyasa, çevreyi bozar; devlet bunu kontrol edemez, orada oturan insan bunu kontrol eder" gibi bir çevresel hareket; ya da "kadının evde yediği dayağı devlet yukarda çıkaracağı kanunla çözemez, onu kadın çözecektir; eğer kadın dayak yediği için evden kaçarsa, sığınacağı yer polis değil, kadın sığınma evidir" gibi. Bunlar önemli ayrımlar. Biz, devleti yapmaya zorlamıyoruz, sivil toplum örgütü olarak bazılarını yapmak istiyoruz. Sivil toplum örgütlerinin, kamuoyunda iyi bir imaja sahip olması, yapabilmeleriyle ilgili; mesela deprem konusunda kendisini, birşeyleri yapabildiği zaman gösterdi, hatta o işi daha iyi yapabildiğini kanıtladı. Kadın sığınma evleri de öyle bir örnek bence; polis ne olduğunu anlamıyor, hatta bazen kocaya hak veriyor. Orada da kadınlar o işi iyi yaptıklarını gösterdiler. Şimdi ben etkinlik ve derinleşmedeki ayrımın, sadece devlete neyi iyi yapacağını göstermekten değil, bazı şeyleri kendisinin iyi yaparak, giderek devletten ve piyasadan alan kaparak göstermesiyle ilişkili olduğunu düşünüyorum. Bir

yargı var, "bazı işler devletin işidir". Neden çevre hareketi devletin değil de eğitim devletin? Ulus-devletten globalizme geçişte, devletin fonksiyonunun değişimiyle çok ilişkili. Biz hep ulus-devlet mantığıyla düşünüyoruz. Şimdi bu durum, globalleşmeyle ortadan kalktı. Eminim ki beş-on yıl sonra şunu tartışıyor olacağız; globalleşmenin, ekonomik olarak yıkıcı bir yanı olduğunu biliyoruz. Hiç birimizin ulus-devletler zamanındaki gibi güvenli, sürekli işleri yok, sosyal güvenliği yok; sistem bunu getiriyor. Globalleşmeyi kabul ettiğimiz taktirde, bu da bir olgu; o zaman en büyük toplumsal hareket, bireylerin ekonomik ve sosyal güvenlerini garantiye alacak küçük sivil toplum örgütlerini oluşturmakla başlayacak. Çevre falan bitmiş olacak o zaman. İnsanların aç kalma, işsiz kalma, ya da tamamen sosyal güvencesiz kalma olasılığı çok yükseldiği için, orada sivil toplum örgütleri çok etkin olmaya başlayacak. Şu an tartışılan şeylere bakalım: Örneğin doğumdan kazanılan ücret hakkı; bu toplumsal hareketle kazanılacak bir hak olacak. Bazı ülkelerde olduğu gibi, siyasiler bunu düşünmeye başlayacaklar; belki merkeziler değil, ama yerel yönetimler. Şimdi bu bize çok uzak geliyor, devletin işi gibi geliyor: Sosyal güvenceyi sağlamak, asgari ücreti sağlamak... Halbuki zaman içinde başka ülkelerde olduğu gibi, sivil toplumun da burada birşeyler yapabileceği çıkacak karşımıza. Neden eğitim de bu şekilde çözülmesin, müfredat dahil... Yani "şu devletin işi, şu sivillerin işi" gibi bir ayırım düşünülmemeli. Biz bugün sadece çevre ya da kadın haklarıyla ilgili toplumsal hareketler yapıyoruz derken, yarın bakacağız ki, mesela Kuştepe bölgesinin insanları olarak bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmaya başlamışız. Belki devletten daha adil olacağı için daha iyi iş yapacak. Buradaki tek kıstas, "biz sivil toplum örgütleri olarak devletten ve piyasadan daha iyi neler yapabiliriz" fikrine bakmak; ne yapabilirsek aday olmalıyız bence. Sanki devlete, "sen bunu yapmalısın" demekten daha iyi bir yol gibi geliyor bana.

Katılımcı: Şöyle bir şey var; bizler belki uygulamasını çok iyi yapabiliriz, ama bunu yapmak için gerekli olan maddi kaynakları kendimiz yaratmaya kalktığımızda sorun çıkıyor.

Nurhan Yentürk: Devletin maddi kaynağı dediğin şey nedir? Bizden aldığı vergiler. Bu vergiler ne kadar yerelde toplanırsa ve yerelde kalırsa, kaynak bulmak o kadar kolaylaşır.

Fuat Keyman: Aslında şöyle bir şey söyleniyor; Avrupa'daki sosyal demokrasinin ve solun yeniden örgütlenmesinde, bu vizyona sahip bir partinin şöyle bir saptaması olması gerekiyor: Devletin artık katkı veren bir devlet haline dönüşmesi gerekiyor, o da şu; devletin "her şeyi ben kendim yaparım" mantalitesinden çıkıp, "sivil toplum örgütleri bunu daha iyi yapabilir" saptamasını yapmalı. Bunu yaparken sivil topluma katkı vermesi lazım. Bunu tek bir sivil toplum örgütü yapamayacağı için, konular ve sorunlar tek olmayacağı için, katkı verdikleri sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkileri de düzenleyici bir mantaliteye sahip olması lazım. Demokrasi tartışmasında bu konuşuluyor zaten; devletin, kötü olduğu için değil ama böyle bir örgütsel ve zihinsel yapıya sahip olamayacağı için tek başına toplumu iyi yönetemeyeceği tartışılıyor. Yani karmaşıklaşan toplumları artık ulus-devlet mantalitesinin tek başına yönetemeyeceği konuşuluyor. O yüzden demokratik bir yönetime sahip olan bir partinin, ezilen insanları da düşünen bir mantaliteye sahip olması için, hem belli olayları sivil toplum daha iyi yapar demesi lazım -ki bu dikey ilişki-, hem de örgütler arasındaki ilişkinin daha iyi olmasını sağlayıcı katkılarda bulunması lazım. Türkiye'de böyle bir parti yok, ama mesela ÖDP böyle bir vizyonla yaklaşmalı. Böyle bir yaklaşımın ekonomik getirisi, o katkı bağlamında verilenden çok daha fazla olduğu için, liberal pazar mekanizmasına da uyuyor. Yani devlet kârlı da çıkıyor.

2001 krizinde Türkiye'de şöyle bir şey ortaya çıktı; eğer ekonomiyi siyasilere bırakırsak, büyük kriz çıkıyor; müşteri ilişkileri, popülizmler, vs. O yüzden ekonominin iyi yönetimi için düzenleyici kurullara ihtiyaç var. Bu sorun, Doğu Avrupa dönüşümünde de çok ciddi. Düzenleyici kurulları kuruyorsunuz, yani ekonomiyi siyaseti ayırıyorsunuz; ekonomiyi özgürleştirmek, bağımsızlaştırmak ve o anlamda da iyi yönetimi sağlamak için yapıyorsunuz bunu. Fakat ekonomi çok siyasi, o yüzden kriz çıkıyor. Ekonomiyi ve siyaseti bu düzenleme kurulları temelinde ayırdığınız zaman da, toplumsal taleplere gözü kapalı, birtakım şeyleri tamamen teknik anlamda yöneten düzenleme kurulları oluşuyor, yani aşırı anti-siyasi oluyorlar. O da kötü, çünkü fakirlik, açlık, vatandaş hakkı olarak yoksulluk, bunlar için bir katkı bulmak için de konuşamıyorsunuz. O zaman şu soru geliyor gündeme; eğer bir toplumda ekonominin iyi yönetilmesi, düzenleyici kurullara gereksinim duyuyor ise, düzenleyici kurullar da siyasi partilerle bürokrasinin dışındaysa, düzenleyici kurulların olması, çok teknisist yapıda bir toplum yönetimi ortaya çıkartıp birtakım şeyleri konuşmuyorsa,

o zaman düzenleyici kurulların demokratik denetimi nasıl olabilir? Yeni çalışmalarda bu denetim konusunda sivil toplumun çok ciddi bir katkısı olacağı tartışılıyor.

Ben 21. yüzyılın önemli kavramlarından biri olduğunu ve tartışmak gerektiğini düşünüyorum. Ama tartışırken, iş karmaşıklaşıyor; yani sadece devlete katkı vermek mi, yoksa işleri üzerine almak mı? Bugünkü tarihsellik, böyle bir tartışmayı yapmamız gereken bir tarihsellik.

Dahrendorf isminde ünlü bir Amerikalı siyasetbilimci var; "bir siyasi partiyi kurmak altı ay sürer, bu siyasi parti temelinde belli bir devlette kurumsal değişikliğe gitmek altı yıl sürer, bir toplumda sivil toplumu güçlü kılmak 60 yıl sürer" demiş. Bu çok oryantalist bir yaklaşım. Yani o zaman Türkiye gibi bir toplumda, bizim 60 yıl beklememiz lazım! Aslında öyle değil tabii. Bunu eleştiren bir felsefeci de şöyle diyor: "Sivil toplumun tartışıldığı zaman, bu zamandır". Türkiye'ye baktığımız zaman, 60 yıl beklememizi gerektirmeyen bir genişleme var, ama sorun, o genişlemenin ne şekilde derinleşmeye dönüştürüleceği.

Katılımcı: O anlayışta sorun olan, bence sivil toplumu bir ürün olarak görmek; halbuki sizin burada söylediğiniz modele göre, bir etkileşim süreci. Dolayısıyla bu sürece bir öğrenme süreci olarak bakarsak, sivil toplum da bir şekilde oluşmuş diyebiliriz.

Fuat Keyman: Evet, mesela TESEV'de NATO'yla ilgili çalışmalar sırasında, "Irak'ın yeniden yapılanmasında sivil toplum önemlidir" fikri çıktı. Bu güzel bir şey ama, Dahrendorf'a bakarsak, Amerikan askerlerinin 60 yıl Irak'ta kalması lazım. O yüzden sivil toplum tartışması acil olarak yapılmalı. Ama bir ürün olarak görürsen, 60 yıla kadar varan analizler de yapabiliyorsun.

Katılımcı: Hocam ben biraz daha yerel bakmak istiyorum: Üniversiteler, devlet, sivil toplum örgütü... Bunlar farklı belki ama hepsinin birbiriyle bağlantısı var. Ben Mardin Kızıltepe'den geliyorum. İstanbul'dan gelen bir kadın profesör, genelde çalışmalarını uzmanlar tarafından yapılmadığı gibi eleştiriler getirmişti. Bence sadece o bilgiye sahip olmak değil, onu uygulayabilmek önemli.

Fuat Keyman: Esasında belli teknik konular var, proje nasıl yazılır, nereye başvurulur gibi. Bu teknik bilginin eğitimi verilir, ama mesela bizim bugün yaptığımız

olayda, yani örgütsel olarak sivil toplumla demokratik yaşam olarak sivil toplum birlikte nasıl düşünülür gibi çalışmalarda, seninle benim aramdaki etkileşim çok önemli. Zaten o yüzden ben "demokratik müzakere" diyorum. Ben de senden yerelinle ilgili bir şey öğrendiğim zaman, sen de benden bir şey öğrendiğin zaman, o kalıcı bir bilgi oluyor. O bir süreç. Zaten evrenselle yerel arasındaki etkileşim de böyle. Zaten sivil toplum, tanım gereği, öğrenme sürecinin karşılıklı olduğunu ortaya koyan bir şey. O yüzden haklar ve sorumluluklar bağlamında aktif bir vatandaşlık anlayışı getiriyor.